

Ciril Zlobec

O KAJUHU ZELO OSEBNO

Jubileji, okrogle mize, takšni in drugačni prazniki so priložnost, da spregovorimo o sebi na čisto poseben način: ob nečem, kar je že bilo, ob nekem, ki ga ni več, skušamo – zaradi lastnih potreb ali ambicij – vsaj preveriti, če že ne uveljaviti, svoj današnji prav ali svoj današnji dvom, kajti, če uporabim staro prisposodbo: reka, pred katero stojimo, je zmerom ista, voda, ki jo nosi mimo nas, pa vsak trenutek druga. S tako nesentimentalno mislijo prihajam tudi na ta pogovor o Kajuhu ob petdesetletnici njegove smrti. Kaj je pravzaprav naša poglobitvena skrb: ugotovitev, kakšen je pesnik v svojem času v resnici bil, ali ponoven preizkus, kaj še danes je ali že več ni?

Sleherna umetnost je namreč podvržena nenehni presoji: ne zato, ker bi bili tisti pred nami manj pametni od nas, ali celo, ker bi bili mi samo danes pametnejši od tistih izpred petdesetih let, ko smo kot partizani, ali z nasprotne strani, doživljali Kajuha kot partizanskega pesnika.

Dušan Moravec je h Kajuhovim Pesmim leta 1949 zapisal:

»... dokler bo živel v zavesti slovenskih ljudi spomin na našo osvobodilno borbo in dokler bomo živeli ob plodovih te borbe, nam bo pomenila Kajuhova pesem prav to, kar je pomenila slovenskemu partizanu: bila mu je najzvestejši spremljevalec v veseli uri in hkrati vodilo v tegobnih dneh, da bo jutri drugače, misel, ki jo je v tolikih variantah zapisal Kajuh...«

V Moravčevem besedilu je ta pogojenost spomina na boj s Kajuhovo pesmijo pravzaprav retorično pogojniška, pisec spremne besede namreč brez kakršnegakoli intelektualnega omahovanja verjame, sprejema kot aksiom, ta spomin na NOB ne bo v nas nikoli ugasnil, torej je trajno življenje namenjeno tudi Kajuhovi pesmi, ki iz tega boja izhaja, ga poetsko osmišlja, časovno, zgodovinsko opredeljuje.

Slovenski čas, ko tu razpravljamo ob petdesetletnici Kajuhove smrti, pa je dokaj drugačen od tistega, ki ga je sanjal in o njem pel Kajuh, in seveda drugačen od tistega, kar je v soglasju s Kajuhovo pesmijo predpostavljala Dušan Moravec in z njim tudi drugi, ki so takrat in pozneje razmišljali o NOB kot o pesniku in o našem času kot pesnikovi izpolnitvi in plodovih partizanskega boja v njem.

Tudi naš današnji čas ni enovit, po sredi vsega gre razdor, kot bi dejal Župančič, zato je vse preveč problematizacij tudi NOB in, posredno, Kajuha, ki je njegov najbolj reprezentativen glas. Tako moramo zdaj, leta 1994, retorično zapisano Moravčevo misel razumeti povsem dobesedno in se ponovno vprašati: Kaj je danes s spominom na NOB v nas in kaj s Kajuhovo pesmijo. Morda prvič na novi,

drugačni ravni: Kaj nam danes pomeni Kajuhova pesem, torej osvobodjena atributov časa in poslanstva, ki ga je kot glasnica tega časa sama prevzela?

Z enovitim gledanjem na zgodovino, značilnim za čas Kajuhovega pesniškega življenja, je takšno spraševanje zagotovo odveč, dovolj je vztrajati pri trditvi, da NOB je, kar je bil, in da Kajuh ostaja Kajuh.

Toda, kot rečeno, naš čas je razklan, do tragičnosti in absurda obremenjen z diametralno različnimi pogledi prav na preteklost, ki jo zaznamuje na zgodovinski ravni NOB, v njegovi poetski podobi pa Kajuh. V tem razmišljanju mi seveda ne gre, da bi, prepričan, prepričeval prepričane, ampak imam zavestno v mislih tudi drugo polovico današnje slovenske celote. Preprosto rečeno: če se del naše nacionalne zavesti, celo del našega zgodovinskega, v dobršni meri še zmerom tudi osebnega spomina ne identificira s pomenom in vrednostno celovitostjo NOB, se nujno postavlja vprašanje, kolikšna je teža Kajuha pesnika samega po sebi.

Skušnjava za miselno izpeljavo iz tako zastavljenega problema je velika, lahko bi zamahnili z roko, češ: NOB je zgodovinsko dejstvo, Kajuh pa književno, dilem ni, nejasnosti tudi ne. Na to seveda lahko pristanemo, vendar je prav, če vemo, zakaj smo se tako odločili.

V sleherni liriki, torej tudi v slovenski, sta vsaj dva toka. Resda ne oba enako izrazita in pogosta. Prvi je nedvomno intimističen, njegova središčnost je pesnikov Jaz, pesnik je nekakšna *pars pro toto* sveta, v svoji najgloblji subjektivnosti je prispodoba ali vsaj metafora za svet, v katerem živi, največkrat v pasivnem konfliktu z njim, še pogosteje na njegovem obrobju, in bivanjska stiska v najširšem pomenu besede je njegov temeljni navdih, njegova usoda, kot je imel navado označevati resnične pesnike Josip Vidmar.

Ob tem pa obstaja tudi drugačen, manj pogost, praviloma manj uspešen, po svoje manj popularen tip pesnika, ki bolj kot sebe izpoveduje svoj čas, pesnika, ki svojo osebno »zgodbo«, veselo ali tragično, enači s kakršnimkoli kolektivom, narodom, družbo, gibanjem, idejo, vizijo prihodnosti in kar je še temu podobnega. Pesnik v tem primeru ni niti nad družbo niti zunaj nje, ampak v njej enako navzroč kot občan in kot umetnik. In Kajuh je v slovenski poeziji domala šolski primer takšne zraščeniosti občana in pesnika, ki se znajdetja scela v najglobljem vrtincu nekega časa, v katerem sta si zanikanje obstoječega in vizija drugečnega v popolnem ravnotežju, kljub smrtnemu spopadu med njima.

Nasprotno možnost poetskega izrekanja kot Kajuh sta si izbrala, ali bila vanjo rojena ali obsojena, France Balantič in Ivan Hribovšek, ki sta zagotovo – ne glede na svojo tragično smrt, s katero je mogoče, kot s Kajuhovo predanostjo partizanstvu poljubno manipulirati – predvsem izpovedovalca osebne stiske, povzdignjene seveda v splošno, deloma celo univerzalno, saj je isti čas potiskal ljudi tako v herojstvo kot v pasivno žrtvenost. Mejo med njima ni zmerom zarisovala svobodna človekova volja. Včasih je bilo odločilno, na kateri strani reke je kdo živel, s kakšnim sošolcem je sedel v šolski klopi, kdo mu je bil prijatelj, ki se mu je v stiski zaupal. Prav slovenska izkušnja ob Balantiču, Hribovšku in Kajuhu postavlja pod upravičen vprašaj misel nekaterih literarnih kritikov, ki trdijo, da sleherna pesem živi kot pesem, sama zase, avtonomno, nadčasovno, in da je zato samo estetski pojav. Hkrati pa se prav ta literarna kritika spet in spet vrača k različnim avtorjem pretekle in polpretekle dobe in jih reinterpretira, prevrednotuje, trga z njih mislito pozlato ali pa jo vanjo oblači, vse to – v nasprotju s teorijo o pesmi kot pesmi – v duhu novih branj, ki jih navdihujeta, ustvarjata potrebo zanje vsakokratna sedanost in naš psihofizični položaj v njej.

Tudi mesto Kajuha v literarni zgodovini in v naši zavesti ni dokončno, za dolgo

bodo za njegovo pesem značilni odmiki in približevanja. Slovenski odnos do zgodovine, pa naj bo politična ali literarna, je bolj izjemoma kot po pravilu komplementarno celovit, zlasti v razmerah, ko je narod resnično razdeljen. In bil je usodno razdeljen v letih 1941–45 in je razdeljen danes. In ker je bil Kajuh, pred petdesetimi leti, občansko in pesniško nedvoumno opredeljen, je kaj malo možnosti, da se mnenja o njem tudi danes ne bi razhajala.

Toda: v umetnosti deluje neka posebna logika. Če je literatura avtentična, ne umre s časom, ki ga opisuje ali izpoveduje. Zato je seveda odveč sleherno vprašanje o tem, kam s Kajuhom danes, ko so v našem strankarskem življenju vse glasnejši tisti, ki spodbijajo vsenacionalno vrednost NOB, najbolj skrajni med njimi pa hočejo videti v njem samo boljševisko revolucijo. V Kajuhovi pesmi je navzoče oboje: narodoosvobodilni boj in revolucija. Ne kakršnakoli revolucija, ampak konkretna, socialistična. Prav v tem je največja nevarnost, da bi Kajuhovo pesem ocenjevali s političnimi kriteriji, za katere vemo, kako zelo spremenljivi so. Kot ni politično sprejemljivo, če NOB in revolucijo ocenjujemo po podobi, ki so jo o njiju ustvarili pesniki (Kajuh, Bor, Župančič, Kocbek, Udovič, Minatti, Vipotnik, Levec in številni drugi), je enako neprimerno, če to poezijo razvrednotujemo zaradi vsega hudega, kar se je med vojno in po njej pri nas dogajalo tudi pod znamenjem rdeče zvezde. Če ostanemo pri Kajuhovem primeru: Verzi kot »človek, novi človek vstal bo iz človeka!«, »V tej pesmi bo strastno hotenje./zgrabiti za vrat to prekleto življenje.«, »... iz kamenja bomo gradili./iz kamenja tega sveta./ki letos ga bomo zrušili.«, »... če vrnem, vrnem se, ko svet bo nov!«, »Vse drugače, lepše bo takrat na svetu.« In mnogi drugi so pravzaprav do skrajnosti prignana socialna angažiranost, tako značilna za dobršen del slovenske poezije med obema vojnama, ki se je ob evropskem pohodu fašizma in z razdelitvijo slovenskega ozemlja med okupatorji povsem logično prelila v revolucionarni krik. Tudi ob skrbnejši vsebinski in idejni analizi teh pesmi je težko reči, v čem je več pesnikovega zanosa, v sovraštvu do stvarnega sveta socialnih krivic ali v idealistični viziji prihodnjega raja na zemlji. Vmes med enim in drugim je boj, ki ga v enaki meri, rekli bi lahko že kar v sozvočju, osmišljata tako realni svet vsakršnih krivic in bede kot utopična vizija prihodnosti. Malokateri narod je med zadnjo vojno ustvaril tolikšen opus kot prav Slovenci, znani in priznani od Župančiča do množice anonimnih lirskih zapisovalcev. Ta fenomen si je mogoče razložiti tudi s tem, da je bila slovenska literatura, zlasti njen realistični tok, že pred vojno tako zelo ne samo obarvana socialno, ampak že kar strastno prežarjena s socialno tematiko.

Ta socialna podstat in utopično revolucionarno hrepenenje sta opazni celo v Kajuhovi ljubezenski poeziji, ki je prav gotovo najdragocenejši del njegovega pesništva, najuspešnejši primerek v Kajuhovi poeziji, v katerem se pesnik najbolj intimno poisti s splošnim, skupnim. Če bi Kajuh ne bil napisal nič drugega kot ta cikel pesmi, bi ga bilo vredno ohraniti v spominu in mu priznati ustrezno mesto v slovenski literaturi. Če Kajuhovo pesem vzamemo – kolikor je to sploh možno – res samo kot pesem, zunaj časa in prostora, zlasti če se ozremo po njeni formalni plati, bomo v njej našli obilo šibkosti, kot na primer osnovnošolske rime deležnikov z deležniki, glagolnikov z glagolniki in podobno, vendar bomo kljub temu ali morda prav zato še toliko bolj presenečeni, da nas pesem z nečim posebnim v sebi vseeno prepriča, marsikatera globoko prevzame. To velja tudi za kritičnega bralca. Kako si to razložiti? Mislim, da je v teh pesmih nekaj, kar je vendarle bistvo umetnosti ali vsaj nekaj, kar se lahko porodi samo v njeni neposredni bližini. Pri Kajuhu (kljub formalnim vplivom Majakovskega, Župančiča in še koga) so izraz, misel, čustvo in metafora očiščeni vsega, kar ni neposredno doživetje. Tudi misel ni nikoli čist

intelekt, ampak zmerom tudi čustvo. Kajuhu preprosto verjameš, od prve do zadnje besede, da je res takšen, kakršen se kaže v svojih pesmih, in da je ves in samo takšen. V novejšem slikarstvu poznamo strujo, ki so jo kritiki poimenovali siromašno slikarstvo, nikakor ne v slabšalnem smislu, ampak zaradi bistvene in hotene redukcije izraznih možnosti. Nekaj podobnega, spet ne v slabšalnem smislu, bi lahko rekli za Kajuha. In to se prekriva s časom, ki je bil izrazito bipolaren, brezkompromisno razdeljen, razklan. Zato je Kajuhova pesem tudi zaradi tega tako avtentična in še zmerom živa, pa naj nam je vseč ali ne.

Če sklenem: Kajuh je in ostaja partizanski pesnik *par excellence*. To je bil in ostaja v najtesnejši povezavi z NOB, vendar avtonomno, ker je tudi svet, ki ga je ustvaril, avtonomen.